

**IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLAR
KAFEDRASI**

**TARIX FANIGA OID TADQIQOTLAR –
YOSHLAR NIGOHIDA**

**TALABALAR ILMYIY-AMALYIY ANJUMANI
MAQOLALAR TO'PLAMI**

TOSHKENT – 2026

Mas'ul muharrir:

I.Bobojonov – Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Tahrir hay'ati a'zolari

I.Xo'jaxonov – Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

S.Ulfatillayeva – Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Taqrizchilar

H. Hamidov – Oriental universiteti "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası professori, Tarix fanlari bo'yicha doktori

N.Sattorov – O'zMPU "Jahon tarixi" kafedrası dotsenti, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Oriental universitetida talabalarning ilmiy salohiyatini rivojlantirish, ularni mustaqil fikrlash va tadqiqot olib borishga yo'naltirish maqsadida Universitet Rektori buyrug'i bilan 2026-yil 18-fevral kuni "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası tomonidan "Tarix faniga oid tadqiqotlar – yoshlar nigohida" mavzusida tashkil etilgan talabalar ilmiy-amaliy anjuman ilmiy maqolalari va tezislari o'rin olgan.

Unda talabalar, magistrantlar hamda yosh tadqiqotchilarning ilmiy faoliyati tadqiqiga bag'ishlangan qator ilmiy izlanishlari natijalari o'rin olgan.

Anjuman materiallaridan tadqiqotchilar, pedagoglar, oliy o'quv yurti talabalari manba sifatida foydalanishlari mumkin.

To'plamdagi maqolalar matni va mazmuniga mualliflar mas'uldir!

BUXORO AMIRLIGINING MANGITLAR DAVRIDAGI MADANIY HAYOTI (1753–1868)

Mashrab Aslonov

Tarix yo'nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: katta o'qituvchi A.Sharipov

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada Buxoro amirligining mang'itlar sulolasi hukmronligi davridagi (1753–1868) madaniy hayoti tahlil qilinadi. Unda ta'lim tizimi, ilm-fan taraqqiyoti, adabiyot, san'at, me'morchilik hamda xalq marosim va an'analari yoritilgan. Tadqiqotda madrasalarning jamiyat hayotidagi o'rni, diniy va gumanitar fanlarning ustuvorligi, aniq fanlarning esa cheklangan rivoji ko'rsatib beriladi. Shuningdek, Ahmad Donish faoliyati va uning "Navodir ul-vaqoe'" asari orqali davr ijtimoiy-madaniy muhitiga baho beriladi.

San'at sohasida xattotlik, miniatyura, musiqa (xususan, Shashmaqom an'anasi), raqs va xalq o'yinlarining rivoji ko'rib chiqiladi. Me'morchilikda masjid, madrasa va saroylar qurilishi, jumladan Sitorai Mohi Xosa saroyi misolida mang'itlar davri qurilish an'analari tahlil etiladi. Umuman olganda, maqolada mang'itlar davri Buxoro amirligining madaniy hayoti an'anaviy islomiy qadriyatlarga tayangan holda rivojlanganligi, shu bilan birga davr oxiriga kelib ma'rifatparvarlik va islohotchilik g'oyalari shakllana boshlaganligi xulosalanadi.

Kalit so'zlar. Buxoro amirligi, mang'itlar sulolasi, madaniy hayot, madrasa, ta'lim tizimi, ilm-fan, Ahmad Donish, Navodir ul-vaqoe', Shashmaqom, xattotlik, miniatyura, me'morchilik, Sitorai Mohi Xosa, islom an'analari, ma'rifatparvarlik.

ANNOTATION. This article analyzes the cultural life of the Bukhara Emirate during the Manghit dynasty (1753–1868). It examines the education system, development of science, literature, arts, architecture, and public traditions of the period. The study highlights the central role of madrasas in social life, the predominance of religious and humanitarian sciences, and the relatively limited development of exact sciences. Special attention is given to the activities of Ahmad Donish and his work "Navodir ul-vaqoe'" as an important historical source reflecting the socio-cultural environment of the time.

In the field of art, the article discusses calligraphy, miniature painting, music—particularly the tradition of Shashmaqom—dance, and folk performances. In architecture, the construction of mosques, madrasas, and palaces is analyzed, including the example of Sitorai Mohi Xosa as a significant monument of the Manghit period. Overall, the article concludes that the cultural life of the Bukhara

Emirate during the Manghit era developed mainly on the basis of traditional Islamic values, while reformist and enlightenment ideas gradually emerged toward the end of the period.

Keywords. Bukhara Emirate, Manghit dynasty, cultural life, madrasa, education system, science, Ahmad Donish, Navodir ul-vaqoe', Shashmaqom, calligraphy, miniature art, architecture, Sitorai Mohi Xosa, Islamic traditions, enlightenment movement.

Kirish.

Ashtarxoniylar sulolasi Markaziy Osiyoda bir yarim asrga yaqin hukmronlik qilgan. Biroq bu sulola xonlarining hech biri Buxoro xonligini to'g'ri markazlashtirishga erisha olmadi. Xonlikning parchalanishining asosiy sabablari sulola ichidagi ichki nizolar, bek va amaldorlarning o'zboshimchaliklari, qo'shnilarining hujumlari edi. Ubaydullohxon o'ldirilgandan keyin taxtga Abulfayzxon o'tirdi. Uning kelishi bilan Buxoro xonligining ahvoli og'irlashdi. Chunki u juda shahvatparast va mas'uliyatsiz xon edi. U davlatning ma'muriy ishlari bilan qiziqmasdi. Buxoriy tarixchi Mirzo Abdulaziz Somiy davlat boshqaruviga beparvolik va Abulfayzxonning nafsi haqida gapirar ekan, uning xatti-harakatlari natijasini shunday ta'riflaydi: "Bu edi-ki, davlat ishlari inqirozga yuz tutdi va shariat ahkomlari rioya doirasidan mahrum bo'ldi. Har kim sardorlikka tamagir edi, har bir kishi rahbarlikka g'araz qilardi."

Asosiy qism

Eron shohi Nodirshoh bu keskin tarqoqlikdan foydalanib, Balx orqali Buxoroga hujum qiladi va Buxoroni o'z tasarrufiga oladi [Ilhomov, 2022].

Buxoro xonligida o'zbek mang'it qabilasi vakillarining ta'siri ancha kuchaygan edi. Xondan keyingi eng oliy mansab hisoblangan ataliq lavozimini Muhammad Hakimbiy mang'it, undan keyin esa uning o'g'li Muhammad Rahimbiy egallagan. 1747-yilda Nodirshoh o'ldirilganidan keyin uning yangi tashkil etilgan imperiyasi tez orada parchalana boshladi. Ko'p o'tmay, Abdulfayzxon ham o'ldirilib, uning o'miga ikki o'g'li vaqtincha xonlik taxtiga o'tiriladi. Biroq butun boshqaruv Muhammad Rahimbiy qo'lida edi. Oradan biroz vaqt o'tgach, zodagonlar va ruhoniylar ko'magi bilan Ashtar xonligidan taxtni tortib oladi va 1753-yilda mang'itlar sulolasiga asos soladi. Muhammad Rahimbiy davrida Eron shialarining davlatning butun ma'muriy tuzilmasida ta'siri juda yuqori edi.

1785-yilda Amir Shohmurod hokimiyat tepasiga kelib, o'zini amir deb e'lon qilgach, Buxoro xonligining rasmiy nomi Buxoro amirligi deb o'zgartirildi. Bu sulola 1868-yilda chor Rossiyasining vassaliga aylangan bo'lsa-da, rasman 1920-yilgacha mavjud bo'lgan.

Mang'itlar sulolasi hukmronligi davrida Buxoro amirligi O'rta Osiyoning muhim siyosiy va madaniy markaziga aylandi. Bu davr, ayrim sohalarning tanazzulga uchraganiga qaramay, umuman olganda, o'rta asrlardagi ilmiy va diniy an'analarning davom etish davri deb hisoblanadi.

Ta'lim. Buxoro amirligida maktablar ta'limning birinchi bosqichini tashkil etib, asosan 4-6 yoshdan 12-13 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan edi. Ular asosan masjidlar, xususiy uylar yoki madrasalar yonida tashkil etilgan. Maktablar qizlar maktablariga (faqat ayol o'qituvchisi bo'lgan qizlar uchun) va o'g'il bolalar maktablariga bo'lingan edi.

Mang'itlar davri maktablarida asosan savod o'rgatish, Qur'on qiroati, odob va axloq, ilm-fanga kirishga qaratilgan kitoblar o'qitilar edi. Bu kitoblar ko'pincha oddiy bo'lib, arab yoki fors tillarida yozilgan bo'lib, ta'limning boshlang'ich bosqichiga mos edi. Maktablarda adabiyotga ham e'tibor berilib, Hofiz, Sa'diy, Bedil, Soib, Navoiy va boshqa mashhur shoirlar ijodi o'rgatilgan. Oddiy arifmetika va alifbo ham maktab darajasida o'qitilgan.

Dars metodi munozara va suhbatlardan iborat edi. O'qituvchi (mudarris) matni bir marta o'qib, o'quvchilar uni takrorlar edi, keyin ularga matni yodlash topshirig'i beriardi. Maktab o'qituvchisining maoshi ota-onalar va vaqflar hisobidan to'lanardi.

Buxoro amirligida 300 ga yaqin madrasa bo'lib, ular besh toifaga bo'lingan. Beshinchi darajaning eng yuqori toifasi amirlikning ikkita madrasasiga tegishli edi: Ko'kaldosh va Govkushon madrasalari.

Buxorodagi Ko'kaldosh madrasasi Movarounnahrda eng yuqori mavqega ega edi. U yerga Buxoro amirligining barcha burchaklaridan va hatto qo'shni davlatlardan (Qo'qon xonligi va Xiva xonligidan) o'qish uchun talabalar kelar edi. Unga amir tayinlagan oxund – amirlikning yuqori martabali mudarrisi dars bergan. Buxoro amirligining boshqa madrasalari to'rtinchi, uchinchi, ikkinchi va quyi toifalarga bo'lingan edi [Jumanazar, 2017].

Maorif tizimini qozikallar va qozilar orqali amir boshqargan. Bu jarayonga sadr, sudur, yassavuli ulamo va mutavallilar ham mas'ul bo'lgan. Ta'lim xarajatlari vaqflar daromadidan kelib chiqqan. Biroq, vaqfsiz madrasalar ham bo'lib, ular qozikallar va qozilar tomonidan boshqarilgan.

Melodiy taqvimiga ko'ra, Buxoro madrasalarida ta'lim kuzda 21-sentabrda boshlanib, 22-martgacha davom etib, ta'lim boshlanishi va tugashidan avval yassavuli ulamolilar oliy hukmdorga (vaqt amiriga) arznoma bilan murojaat qilar edi.

Ushbu turdagi o'quv mavsumi xalqning ijtimoiy-iqtisodiy hayoti bilan bog'liq va mos edi. Chunki mart oyida ekin ekish — dala ishlari boshlanib,

sentabrgacha o'rim-yig'imni tugatardilar. Bu orada talaba dala ishlarida qatnashib, ota-onasi yoki oilasiga moddiy yordam ko'rsardi.

Buxoro madrasalarida darslar haftada to'rt kun (shanba, yakshanba, dushanba, seshanba) bo'lgan. Chorshanba, payshanba va juma dam olish kunlari edi. Ta'tilda o'quvchilar o'tilgan mavzularni mustahkamlash uchun berilgan topshiriqlarni mustaqil bajarardilar. Oldingi darslar takrorlanardi. Juma kuni musulmonlar uchun an'anaviy bayramdir. O'sha kuni hamma ibodatga hozirlik ko'rar edi. Juma kunini talabalar tomonidan o'rganilgan bilimlarni mustahkamlash uchun amaliy mashg'ulot deb hisoblash mumkin. O'sha kuni masjidlarda katta olomon to'planib, Olim-imomlar tomonidan turli mavzularda ma'ruzalar tinglanib, aholining savollariga javob berardilar. Madrasalarda ta'limning aniq muddati bo'lmagan.

Xulosa qilib aytganda, mang'itlar hukmronligi davrida Buxoro amirligidagi ta'lim tizimi an'anaviy va diniy xarakterga ega edi. Ta'limning asosini islom ta'limoti va diniy qadriyatlar tashkil etgan, maktab va madrasalar asosiy ta'lim muassasalari bo'lgan.

Ilm-fan. Buxoro amirligida mang'itlar sulolasi hukmronligi davrida fan va texnika asosan islom an'analari doirasida, ayniqsa, madrasa tizimi orqali rivojlandi. Tabiiy va aniq fanlar sezilarli taraqqiyotga erishmagan bo'lsada, tarix, huquq, adabiyot, axloq kabi sohalarda rivojlanish va faollik kuzatildi.

Madrasalarda matematika, oddiy geometriya kabi aniq fanlar, asosan, amaliy ehtiyojlar uchun – mulk taqsimoti, vaqf hisobi va mol miqdori kabilar uchun o'qitilgan. Al-Xorazmiyning "Al-Jabr" asari asosida Mirzo Badeyi Devonning "Majma'ul arqom" asari Buxoro amirligining hisob, soliq, soliq yig'ish bilan shug'ullanuvchi amaldorlari uchun yozilgan. Unda moliyaviy hujjatlarni yozish va tuzish, soliq turlari, davlat mablag'larini taqsimlash va merosxo'rlar o'rtasida merosni taqsimlash, sug'oriladigan yerlar uchun yer va suvni ma'muriy taqsimlash va boshqalar haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Qo'lyozmaning katta qismi matematika faniga bag'ishlangan. Muallif amirlik amaldorlari va amaldorlarining kundalik ishlarida zarur bo'lgan arifmetika (hisob), algebra (al-jabr va muqobala), geometriya (handasa) va astronomiya (nujum) kabi masalalarni ko'plab qoida va misollar bilan yechish yo'llarini ko'rsatib bergan [Jumanazar, 2017].

Astronomiya (astronomiya) fanidan asosan namoz vaqtini, qibla yo'nalishini va islom bayramlari kunlarini aniqlashda foydalanilgan. Biroq, bu sohada jiddiy ilmiy kashfiyotlar qilinmadi.

Tibbiyot sohasi esa, Ibn Sinoning "Tib qonunlari" asari asosiy darslik edi. Biroq, tabobatni o'qitish ko'proq nazariy bo'lib, amaliyotda shifokorlar va odamlar xalq tabobatidan foydalanganlar. Shifokorlar va xalq tabiblari dorivor

o'simliklar haqida amaliy bilimga ega edilar. Madrasalarda kimiyo va fizikaning rasmiy o'qitilishi yo'q edi.

Aniq va tabiiy fanlarga nisbatan Buxoro amirligida gumanitar fanlar kengroq o'rganilgan. Ayniqsa, asosiy ta'lim va ilm markazlari hisoblangan madrasalarda diniy-gumanitar fanlar – fiqh, tafsir, hadis, mantiq, adabiyot va tarix kabi ilmlarni o'rganishga alohida ahamiyat berilgan. Yuqorida aytganimizdek, matematika, fizika, tibbiyot kabi tabiiy va aniq fanlarni o'rganish avvalgi davrlarga – ayniqsa, temuriylar va somoniylar davriga nisbatan ancha cheklangan bo'lib, asta-sekin susayib bordi.

Mang'itililar davrida fan va madaniyat sohasining bir qancha atoqli namoyandalari yetishib chiqqan. Jumladan, adabiyot va tarix sohasida bir qator tarixchi va adiblar mehnat qilib, gumanitar fanlar rivojiga hissa qo'shganlar. Ana shunday siymolardan biri shoir, faylasuf, mutafakkir, tarixchi va islohotchi Ahmad Donish (1827–1897)dir [O'zMI, 2000].

Uning mashhur asari “Navodir-ul-vaqo'e” (“Voqealar xabari” yoki “Nodir hodisalar” degan ma'noni anglatadi) XIX asrdagi Buxoroning ijtimoiy, siyosiy va madaniy ahvoriga oid asosiy tarixiy manbalardan biri hisoblanadi. Ahmad Donish bu asarida tanqidiy yondashish, islohotchi qarashlari bilan o'z davri jamiyatining ijtimoiy ahvoriga tahlil qilib, ta'lim, boshqaruv, ijtimoiy tarbiya sohalarida islohotlar zarurligini ta'kidlaydi. U o'sha davrning ilg'or mamlakatlari (Rossiya, Yevropa davlatlari kabi) tajribasiga tayangan holda ilm-fan, ishlab chiqarish, ijtimoiy adolat, ma'rifatni rivojlantirishga da'vat qilgan [Ayniy, 2009].

Ahmad Donish Sankt-Peterburgdagi elchixonada bir muddat bo'lib, u yerda Rossiya hukumatining turmush tarzi va tashkiloti bilan yaqindan tanishadi. Bu sayohat uning siyosiy-ijtimoiy tafakkuriga katta ta'sir ko'rsatdi va Buxoro jamiyatida tarkibiy o'zgarishlar zarurligiga yana bir bor amin bo'ldi. “Navodir-ul-vaqo'iy”da keltirilgan tarixiy ma'lumotlar bugungi kunda Buxoro amirligining ichki ahvoli, diniy feodalizm, mulla va amirlarning xalq ommasi bilan munosabati, jamiyatning quyi tabaqalari ahvoli, ma'rifatparvarlarning an'anachilarga qarshiligini o'rganishda nodir va ishonchli manba hisoblanadi.

Bu davrda Ahmad Donishdan tashqari boshqa tarixchi va yozuvchilar ham faollik ko'rsatdilar. Jumladan, Muhammad Haydar – “Tazkirat-ul-vaqo'iy” tarixi muallifi, mang'itlar davrining oxirida adabiy-siyosiy sahnaga chiqqan Abduraufi Fitrat o'zining islohotchilik g'oyalari bilan ma'rifatparvarlar muhitida nufuzli o'rin egallagan edi.

Qolaversa, xalqning she'riyat va notiqlikka bo'lgan qiziqishi yuqori darajada edi. Hatto ba'zi amirlarning o'zlari, masalan, Amir Muzaffar, Amir Olimxon she'r va adabiyotga juda mehr qo'yganlar, ilm va adabiyot ahlini qo'llab-

quvvatlaganlar, garchi bu qo'llab-quvvatlash har doim ham shaffof va manfaatsiz bo'lmagan bo'lsa ham [Donish, 2017].

Xulosa qilib aytganda, mang'itlar davrida Buxoro amirligida gumanitar fanlar hal qiluvchi rol o'ynadi va ular orqali ziyolilarning cheklangan guruhi o'rtasida islohotchilik g'oyalari shakllandi. Siyosiy cheklovlar va hukmron tabaqalar tomonidan erkin fikrlash qoralanishiga qaramay, Ahmad Donish kabi ziyolilar va olimlar bu notinch muhitda muhim va tarixiy rol o'ynay oldilar.

San'at.

Xattotlik. Xattotlik san'ati islom olamidagi eng mashhur san'atlardan biri hisoblanadi. Sharqda qadimdan xattotlikning ko'plab turlari paydo bo'lgan. Ular orasida Nastaliq, Nasx, Shikasta, Suls, Kufi kabilar bor. Bu san'atda mohir bo'lganlar xattot deb atalgan. Temuriylar davrida Xurosonda xattotlik san'ati juda rivojlangan edi. O'sha davrda Movarounnahrda bir qancha mashhur xattotlar olib kelindi va bu keyinchalik O'rta Osiyoda xattotlikning rivojlanishiga sabab bo'ldi. Jumladan, nastaliq xattotligi XVI asrda yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarilgan. Shuningdek, bu asrda Mir Ubayd Buxoriy tomonidan "Nasxi Mir Ubayd" yoki "Nasx Buxoriy" deb nomlangan xat turini ixtiro qilgan. Ushbu xatning asosiy xususiyatlaridan biri uning o'qish osonligi edi. Mang'itlar davrida xattotlik ham xuddi shu yo'nalishda rivojlangan. Sharifjon maxdumning "Tazkirai Xusnaviyson", Qozi Ahmadning "Xattotlar va musavvirlat haqida risola" asarlarida xattotlar va ularning xat namunalari haqida ma'lumotlar berilgan [G'ofuriv, 2022].

Miniatyura. Bu san'at asosan xattotlik va binolarda ishlatilgan. Buxoro amirligi temuriylar va shayboniylar davri miniatyurasi davomchisi hisoblanadi. Bu san'at avvalgi ikki davrga nisbatan pasayib ketgan bo'lsa-da, mang'itlar davrida ham o'zining mashhur vakillariga ega edi. Masalan, Ahmadi Donish, Mullo Husniddin, Rahmatiy, Mullo Ortiq va boshqalar.

Buxoroda musiqa nafaqat ko'ngilochar san'at, balki ijtimoiy, ma'naviy va diniy hayotning muhim qismi edi. Davlat marosimlari, to'y-hashamlar, mavsumiy bayramlar, adabiy to'garaklarda muhim o'rin tutgan. Buxoro musiqasining asosiy turlari:

a) *Shashmaqom* Buxoroda juda rivojlangan tojik va o'zbek an'anaviy musiqasining eng yuksak mahsuli hisoblanadi. U olti qismdan (maqom) iborat bo'lib, ularning har biri murakkab va ko'p bosqichli ohang va ritmik kompozitsiyaga ega. Maqomlar: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq.

b) *Xalq ohanglari* – maqom musiqasi bilan bir qatorda shodon qo'shiqlar, tolaho, nobatxonon, miroxoniy va g'azalxonlar xalq orasida keng tarqalgan.

Mang'itlar davri musiqa asboblari: Tanbur - torli cholg'u bo'lib, u asosan maqom ijrosida qo'llanilgan. Rubob, dutor, qonun, nay, doira, g'uduq — keng tarqalgan cholg'u asboblardan edi.

Raqs Buxoro amirligi madaniy va marosim hayotining muhim tarkibiy qismlaridan biri edi. U ommaviy tadbirlarda, saroy ziyofatlarida, to'ylarda, Navro'z, sunnat va boshqa marosimlarda o'tkazilgan.

Buxoro raqsi turlari:

Klassik raqs: bu raqqosalarning chiqishlari ko'proq qo'shiq bilan bog'liq edi. Ular nafis va sokin harakatlar, maxsus liboslar va mumtoz musiqa (Shashmaqom) bilan hamohang raqsga tushishardi.

Xalq raqslari: turli mintaqalarning uslublari bilan jonli va tezkor harakatlar qishloq aholisi orasida juda mashhur edi.

Butun amirlikda — shahardan qishloqgacha — Navro'z bayrami bazmlar, milliy kurash, raqslar, qo'shiqlar, musiqalar, milliy taomlar (haftsin yoki haftshin, sumanak, oshi nahud, oshi burida) bilan nishonlangan. Ko'pincha bayram markaziy maydonlarda, amir va saroy amaldorlari ishtirokida o'tkaziardi. Qurban hayiti va Iyd al-Fitr.

Ikki yirik islom bayrami, hayit namozi, qurbanlik qilish, sadaqa tarqatish, ziyofatlarga taklif qilish va qarindoshlardan xabar olishi bilan nishonlanardi. Mang'itiya davrida Buxoro amirlari amaldorlarga, muhtojlarga sadaqa berib turishgan.

Xalq marosimlari:

a) *to'ylar.* Raqs va musiqa, ruboiy va g'azallar aytish, hofiz va raqqosalar chiqishlari.

“Bosh o'rash”, “xonabandon”, “kuyov” marosimlari boy xalq an'analari bilan o'tkazilar edi. Badavlat oilalarda mashhur musiqa guruhlari va raqqosalar ishtirok etishardi.

b) *Xatnasur* (o'g'il bolalarni sunnat qilish).

Xalq o'yinlari va ommaviy tomoshalar . Milliy kurash. Bayramlarda, ayniqsa, Navro'z va xatnasurda eng mashhur va muhim sport musobaqasi bo'lgan. Turli viloyatlardan mashhur polvonlar taklif qilinib, mahalliy amir yoki a'yon tomonidan mukofotlar bilan taqdirlangan.

Buzkashi. Amirlikning janubiy viloyatlarida, xususan, Karmina va Balxda buzkashi (yoki chavgon) o'yini keng tarqalgan edi. Buzkashlik Buxoro va Samarqandda ko'proq Navro'z bayrami va zodagonlarning to'ylarida o'tkazilgan.

Me'morchilik.

Mang'itlar davrida qurilish va me'morchilik ko'rkam binolar jihatidan oldingi davrlarga nisbatan kamaygan bo'lsa-da, o'ymakorlik, bezaklar kuchaygan. Mang'itlar Buxoroning an'anaviy me'morchiligini davom ettirdilar,

lekin ulug'vorligi pasayib, soddaligi ortdi. Biroq, ommaviy qurilishda vaz'iyat butunlay boshqacha edi. Bu erda na an'ananing buzilishi, na tanazzul kuzatilmaydi. Aksincha, aynan shu davrda O'rta Osiyo uylarining mahalliy tiplari to'liq shakllangan. Shu bilan birga, ikki turdagi binolar - badavlat odamlarning uylari va kambag'allarning uylari dizayni, bezaklari va maydoni bo'yicha sezilarli darajada farqlanardi. Turar joy to'rt tomondan baland devorlar bilan o'ralgan edi. Iqlim tufayli har bir turar-joydagi hovli katta ahamiyatga ega edi, chunki uning aholisi yilning ko'p qismini daraxtlar soyasida va hovlidagi hovuz atrofida o'tkazdilar. Hovli ikki qismdan: ichki hovli va tashqi hovli iborat edi. Ichki hovlida turar-joy binolari, saysxona va boshqalar joylashgan edi. Ba'zan alohida xo'jalik hovlisi va tomorqa ham ajratilgan. Shuningdek, uying tarkibiga o'yilgan eshikli darvozaxona ham kiritilgan. Ko'pincha uylar oldida veranda qurilgan. Binolar nafaqat bir qavatli, balki ikki qavatli, ba'zan esa uch qavatli edi.

Muhtasham binolar qurilish xarajatlari amirning xazinasiga edi. Ba'zi binolar boylar ko'magida qurilgan (vaqf). Mangxitan davridagi binolarning asosiy turlarini ikkiga bo'lish mumkin:

1) diniy binolar:

- Masjidlar. Amirlikning deyarli barcha burchaklarida, xususan, Buxoro shahrida yangi masjidlar qurdirilgan. Jumladan, Amir Muzaffarxon jome masjidi – Buxoro viloyati, Kogon tumani, Kasri Orifon qishlog'i hududidagi Bahouddin Naqshband me'moriy majmuasida joylashgan masjid. Masjid Amir Muzaffarxon (1860-1885) tomonidan qurilgan. Masjidga Bob us-salom darvozasidan kiriladi. Bahouddin masjidi Naqshband tumani ro'parasida joylashgan. Arxitektura majmuasi 19-asrga borib taqaladi va katta vitrajlar bilan o'ralgan. Masjidning tashqi tomonida 5 ta to'sindan iborat ayvon bor. Jome masjidining ayvoniga katta shamdonlar, chiroqlar va tuyaqush tuxumlari osilgan. Shuningdek, masjidning ayvonchasi shamol kuchidan aylanardi. Binoning tashqi ko'rinishi oynali oyna va 2 eshikdan iborat. Masjid ichida to'sinlar bor, o'rtada mehrob bor edi.

Ta'mirga muhtoj masjidlar ta'mirlanardi. Masalan, Amir Nasrulloh davrida Buxorodagi Masjidi Kalon ta'mirlangan [Jumanazar, 2017].

— *Madrasalar.* Mang'itlar davrida yangi madrasalar qurdirib, eskilari ta'mirlangan. Bu davrda qurilgan madrasalardan ba'zilari:

a) Buxorodagi Eshon Pir madrasasi 18-asr o'rtalarida Muhammad Rahimbiy davrida Ishoqxo'ja Dahbediy homiyligida qurilgan. Bu madrasa 52 xonadan iborat edi. O'rta Osiyo me'moriy uslubida qurilgan. Madrasa pishiq g'isht, yog'och, tosh va ganjdan qurilgan.

b) Tursunjon madrasasi Buxoroda mahalliy savdogar tomonidan va Amir Haydar ko'magida Buxoro shahrida O'rta Osiyo me'morchiligi uslubida qurilgan. Madrasa pishiq g'isht, yog'och, tosh, ganchdan qurilgan.

v) Ayrim manbalarda “Poyi Ostona” nomi bilan mashhur Amir Nasrulloh madrasasi nomidan ko‘rinib turibdiki, amir Nasrulloh davrida qurilgan. Sadr Ziyoning yozishicha, madrasa yetti xonadan iborat bo‘lgan.

d) Chor minor 1807 yilda Xalifa Niyozquli tomonidan qurilgan. Bu an’anaviy me’moriy uslubda qurilgan masjid va madrasa bo‘lib, atrofida bir qavatli xonalari va hovli dan iborat bo‘lgan. Chor minor o‘zining betakror ko‘rinishi va zikrxona mavjudligi bilan Markaziy Osiyo me’morchiligida alohida ahamiyatga ega. Markaziy binoning ikki tomonida xonalar bo‘lgan, ularning bir qismi qulab tushgan va faqat poydevorining poydevori qolgan. Taxminlarga ko‘ra, bu xonalar talabalar uchun yotoqxona sifatida ishlatilgan.

2) Davlat binolari. Buxoroning markazida joylashgan Ark mang‘itlar davrida ta’mirlanib, yangi qismlar qo‘shilgan. Karminadagi amir saroyi (Amirlar saroyi) davlat binolarining yana bir namunasi edi [Fitrat, 2010].

Sitorai Mohi Xosa - Buxoroning mang‘itlar sulolasining uch avlodiga mansub saroy va bog‘. Buxorodan 4 km shimolda joylashgan. Uning dastlabki binolari amir Nasrullo (1826–1860) va amir Muzaffar (1860–1885) davrida qurilgan. Amir Abdullahad davrida (1885–1910) bosh saroy va go‘zal bog‘ bunyod etilgan. Amir Olimxon davrida (1910–1920) yangi muhtasham saroy qurildi [Ayniy, 2009].

Sitorai Mohi Xosaning maydoni 6,7 gektar. U eski saroy, g‘ishtli polli uchta hovli va ko‘plab xonalardan iborat. Bu yerda Amir Muzaffar mehmonxonasi keng va baland zali, ikki tomonida balkonli ayvonlari, yevropacha uslubdagi eshik va derazalari bilan ajralib turadi. Abdullahadning xonasi uch qismdan iborat bo‘lib, bir-biriga qarama-qarshi joylashgan va xuddi shunday bezatilgan ikkita zalli baland divan bilan bog‘langan. Divanning g‘arbiy tomonida taxt xonasi joylashgan. Amir Olimxonning asosiy qarorgohi bo‘lgan yangi saroyga eski saroyning sharqida ayvonli muhtasham darvoza qurilgan. Darvoza ustidagi ayvon O‘rta Osiyo an’anaviy binolariga xos bo‘lmagan ko‘rinishda qurilgan [Baljuvoni, 2007].

Xulosa, Mang‘itlar sulolasi davri Buxoro va O‘rta Osiyoda an’anaviy islom me’morchiligining tiklanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda shahar va qishloqlar masjidlar, madrasalar, maqbaralar, saroylar, go‘zal bog‘lar bilan bezatilgan. Bu davr me’morchiligi qadimiy qurilish an‘analarining davom etishi, ganch, g‘isht, o‘ymakorlik, koshinkorlik va gulzorchiilikdan foydalanish bilan ajralib turadi.

Mang‘it hukmdorlari, jumladan, Amir Haydar, Amir Muzaffarxon, Amir Olimxonlar nafaqat siyosiy ishlarga, balki taraqqiyot va madaniy ishlarga ham e’tibor qaratganlar. Amir Muzaffarxon masjidi, Sitorai Mohi Xosa saroyi, Eshon

Pir madrasasi kabi monumental inshootlar o'sha davr me'moriy go'zalligining yorqin namunasidir.

Bu qurilishlar nafaqat estetika va dinning ifodasi, balki amirlar ta'sirini kuchaytirish, Buxoroning madaniy o'ziga xosligini tiklash vositasi ham bo'lgan. Shu munosabat bilan Mang'it me'morchiligi tojik va o'zbek xalqlari va butun Markaziy Osiyo madaniy merosining ajralmas qismi hisoblanadi.

Umumiy xulosa

Buxoro amirligining mang'itlilar davrida (1753–1868) jamiyatning madaniy hayoti asosan islom an'analari va mahalliy madaniyatiga asoslangan edi. Madrasalar ilm-fan va ta'lim markazlari sifatida asosiy rol o'ynagan, ularda diniy ilmlar, falsafa, mantiq, astronomiya va boshqa an'anaviy fanlar o'qitilgan. Adabiyot muhim rol o'ynab, mumtoz shoirlar g'azallari talqin va tahlil qilib borar edi. Og'zaki xalq adabiyoti ham xalq orasida mashhur bo'lgan [Ilhomov, 2022].

San'at avvalgi davrlarga qaraganda rang-barang bo'lmasada, xattotlik, me'moriy bezak, miniatyura va nusxa ko'chirish shakllarida davom etdi. Musiqa, raqs, qo'shiq xalq hayotida, saroy yig'inlarida, ayniqsa, shashmaqom an'alarida muhim o'rin tutgan. Xalq o'yinlari, an'anaviy bayramlar, diniy marosimlar keng nishonlangan.

Amoratda din va ruhoniylar markaziy o'rin tutgan, naqshbandiya tariqati esa aholi ma'naviy hayotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, bu davr oxiriga kelib islohotchilik g'oyalari va ma'naviy uyg'onish vujudga kelib, yanada o'zgarishlarga sharoit yaratdi. Amirlikning madaniy hayoti, garchi ko'p jihatdan an'anaviy bo'lsa ham, madaniy qadriyatlarining saqlovchisi va yangi asrning madaniy o'zgarishlarining katalizatoriga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ayni, S. Yoddoshtho. – Dushanbe: Tojik Milliy Ensiklopediyasi Bosh ilmiy tahririyati, 2009.
2. Baljuvoni, Muhammadali. Tarixi Nofe'y. – Toshkent: Akademiya nashriyoti, 2001.
3. Donish, A. Navodir ul-vaqoe'. – Dushanbe: Donish, 2017.
4. Fitrat, A. Buxoro amirligi. – Toshkent: Minhoj. 2010
5. G'ofurov, B. Tojikon. – Dushanbe: Nashriyoti muosir, 2020.
6. Ilhomov, Z. O'zbekiston tarixi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022.
7. Jumonzar, A. Buxoro ta'lim tizimi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2017.
8. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2000–2005.

YALPI MAJLIS MA'RUZALARI

Kurbanov Sanjar Sayfitdinovich - BUXORO XALQ SOVET RESPUBLIKASINING MA'MURIY-HUDUDIIY TUZILISHI TARIXIDAN LAVHALAR (1920-1924-yillar)	5
Mamarajabov Bexruz Baxrom o'g'li - RKP (B) NING BUXORO XALQ SOVET RESPUBLIKASI BILAN ALOQALARIGA BA'ZI CHIZMALAR (1920-1923)	10
Solixbekova Nozima Lutfillo qizi - AYOLLAR MEHNATI EKSPLUATATSIYASI: SOVET GENDER SIYOSATIGA TANQIDIY QARASH	15
Ilhomova Dildora - O'ZBEKISTON VA POKISTON O'RTASIDAGI HAMKORLIK	22
Mahmudova Sofiya, Karimova Ra'no, Sobirova Farida - AFRIKADAGI ARAB MAMLAKATLARI TOPONIMLARI	26
Xo'jageldiyev Habibulla Maqsudjonovich - MUHOJIR ZIYOLILARNING "YOSH TURKISTON" JURNALIDA ISMOIL GASPIRALI SIYMOSINING YORITILISHI	30

HARBIY SAN'AT TARIXIDAN LAVHALAR: SARKARDALAR HAYOTI VA QAHRAMONLIGI

Iskandarova Zulayho - AMIR BAHODIR YALANGTO'SH - O'ZBEK DAVLATCHILIGI TARIXIDA SARKARDALIK VA BUNYODKORLIK TIMSOLI	36
Anvarova Shukronabonu - QO'QON XONI UMARXONNING XONLIK TARIXIDA TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI	41

O'ZBEK DAVLATCHILIK TARIXI - YOSH TADQIQOTCHILAR NIGOHIDA

Suyarov Maxmudjon Sobirjon o'g'li - YUNON-BAQTRIYA PODSHOLIGINING QADIMGI SHARQ SIVILIZATSIYASI RIVOJIGA TA'SIRI	46
Raxmatxonov Ayubxon Jahongir o'g'li - MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING DAVLAT BOSHQARUVIGA OID FIKRLARI	50
Yo'ldashev E.X. - JAHON SAVDO TASHKILOTIGA A'ZOLIK VA O'ZBEKISTON IQTISODIY IMKONIYATLARINING KENGAYISHI	53
Mashrab Aslonov - BUXORO AMIRLIGINING MANGITLAR DAVRIDAGI MADANIY HAYOTI (1753-1868)	58
Nig'matullayeva Soliha Abrorjon qizi - SHARQ UYG'ONISHINING YORQIN YULDUZI	68

